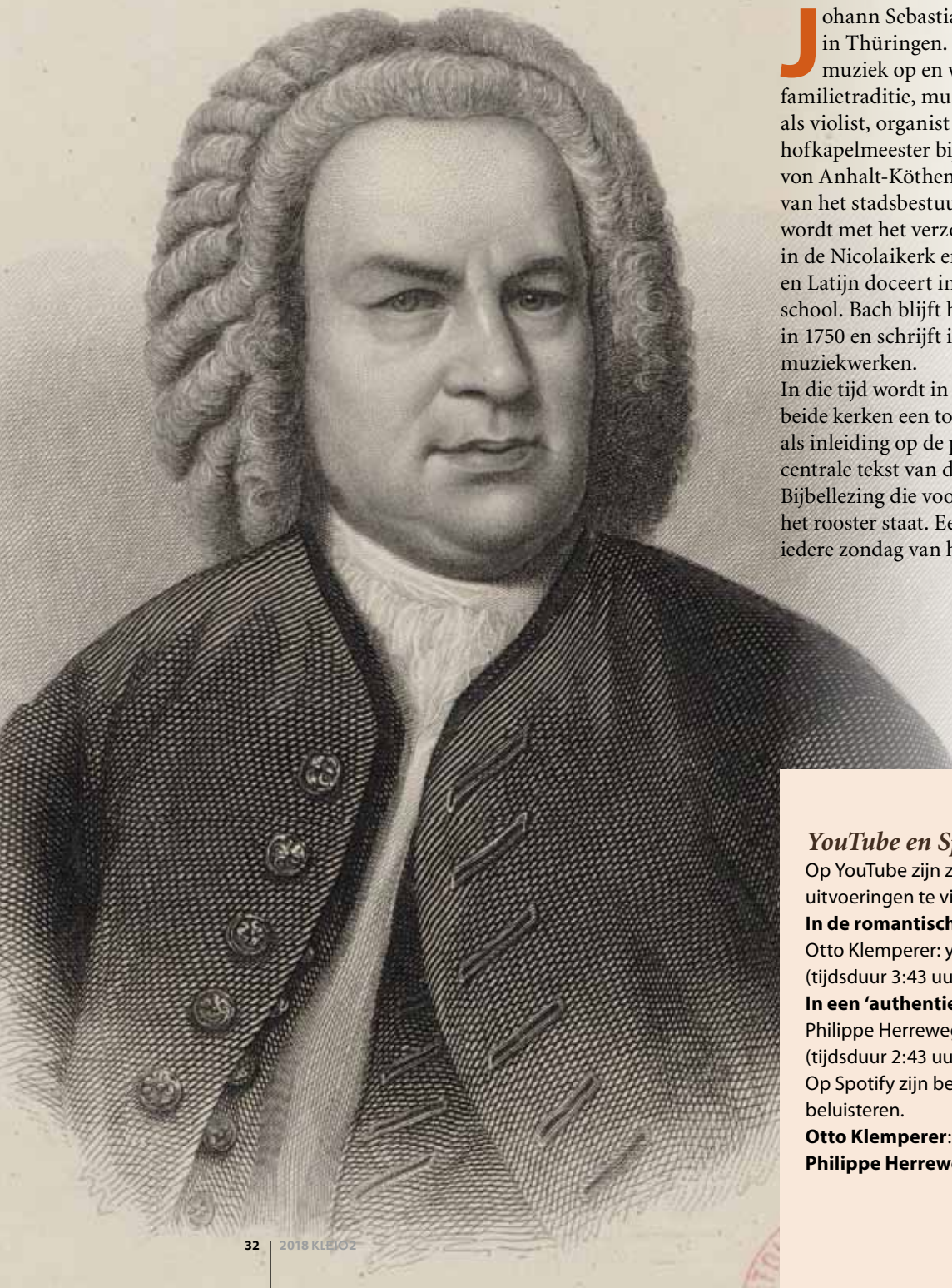

De herontdekking van Bach

De wederopstanding van de Matthäus-Passion

Ieder jaar klinkt in de weken voor Pasen overal de *Matthäus-Passion* van de Duitse componist Johann Sebastian Bach. In honderden kerken en concertzalen in Nederland wordt de passie uitgevoerd door professionele en amateurmusici, een traditie die terug lijkt te gaan tot het moment dat Bach deze voor het eerst uitvoerde op een Goede Vrijdag in Leipzig. Toch werd Bachs passie bijna een eeuw niet uitgevoerd, totdat Felix Mendelssohn de partituur herontdekte en het werk nieuw leven inblies. Een historische verkenning van een wederopstanding.

Johann Sebastian Bach wordt in 1685 geboren in Thüringen. De jonge Bach groeit met muziek op en wordt, passend binnen de familietraditie, musicus. Hij werkt als twintiger als violist, organist en klavecijnist en is kort hofkapelmeester bij de Duitse keurvorst Leopold von Anhalt-Köthen. In 1723 treedt hij in dienst van het stadsbestuur van Leipzig, waar hij belast wordt met het verzorgen van lutherse kerkmuziek in de Nicolaikerkerk en de Thomaskerk en muziek en Latijn doceert in de bijbehorende Thomas-school. Bach blijft hier werken tot aan zijn dood in 1750 en schrijft in deze periode vele honderden muziekwerken.

In die tijd wordt in Leipzig iedere zondag in beide kerken een toepasselijke cantate gezongen als inleiding op de prediking. Het thema en de centrale tekst van die cantate is ontleend aan de Bijbellesing die voor de betreffende zondag op het rooster staat. Een van Bachs taken is voor iedere zondag van het kerkelijk jaar en voor de

YouTube en Spotify

Op YouTube zijn zowel romantische als barok-uitvoeringen te vinden van de *Matteüspassie*.

In de romantische traditie, o.l.v. dirigent Otto Klemperer: youtu.be/mc3bS2E7GME (tijdsduur 3:43 uur).

In een 'authentieke' uitvoering, o.l.v. dirigent Philippe Herreweghe: youtu.be/jm1os4VzTgA (tijdsduur 2:43 uur).

Op Spotify zijn beide uitvoeringen ook te beluisteren.

Otto Klemperer: tiny.cc/K2SOK.

Philippe Herreweghe: tiny.cc/K2SPH.

feestdagen een nieuwe cantate te schrijven, wat neerkomt op ongeveer zestig cantates per jaar. Bachs cantates bevatten één of meer recitatieven (gezongen Bijbelteksten, op een tamelijk vrije melodie gezongen door een solist), een of meer aria's (ook gezongen door een solist, waarin gereflecteerd wordt op de Bijbeltekst), afgewisseld met koorgedeeltes (vaak een instemming of een reactie op de reflectie) en afgesloten met een koraal, dat wordt gezongen door koor en kerkgangers. De meeste cantates hebben een kleine orkestbezetting ter begeleiding, bestaande uit enkele strijkers zoals een viool, gamba en cello, een of meer houtblazers zoals blokfluit, dwarsfluit of hobo en een orgel of klavecimbel. Op hoogtijdagen is de bezetting van het orkest wat groter door extra strijkers en blazers, worden koperblazers als trompetten of hoorns toegevoegd en komen er pauken bij. Naast de honderden cantates schrijft Bach vier grote passiemuziekstukken die het verhaal van het lijden en sterven van Jezus verklanken en daarbij de Bijbelboeken van de vier evangelisten volgen. Hierin worden dezelfde elementen gebruikt als in de cantates: recitatieven, die letterlijk het evangelie volgen, afgewisseld met beschouwende aria's en koorgedeeltes. De *Matteüspassie* valt in deze vier passiestukken op; het is met een lengte van minimaal 2,5 uur de langste, terwijl ook de muzikale begeleiding naar maatstaven van de barok groots is opgezet: drie koren die worden begeleid door twee volledige orkesten en twee orgels. In de Thomaskerk in Leipzig staan de twee gemengde koren aan weerszijden van de kerkgangers op galerijen en het derde koor, een jongenskoor, staat op een extra koorgalerij. Op Goede Vrijdag tijdens de middagdienst wordt de passie ter uitvoering gebracht, halverwege onderbroken voor de preek. Het werk is waarschijnlijk in 1727 of 1729 gecomponeerd en voor het eerst uitgevoerd. Toch heeft die eerste uitvoering van wat nu als een der grootste composities ooit wordt beschouwd geen enkel spoor nagelaten. Er zijn geen krantenartikelen, dagboeknotities of andere primaire bronnen gevonden die refereren aan de eerste uitvoering; er is geen enkel bewijs van bewondering overgeleverd en zelfs in de annalen van de Thomaskerk is er geen verwijzing zichtbaar. Tijdens Bachs leven wordt de *Matthäus-Passion* waarschijnlijk nog twee of drie keer in Leipzig uitgevoerd. Na zijn dood in 1750 raakt het werk vergeten, net als trouwens de meeste andere werken van Bach.

Klassiek en romantisch

Al tijdens Bachs leven raakt zijn muziek uit de mode, het genre verandert, de componeerstijl van Bach is niet modern genoeg meer en zijn muziek wordt als achterhaald ervaren. Dat is een van de redenen dat de werken van Bach zo snel vergeten worden. Bach wordt door tijdgenoten voorna-

melijk gewaardeerd vanwege zijn verdiensten als organist en om zijn uitzonderlijke vakmanschap in het contrapunt: de kunst van het tegelijkertijd combineren van meerdere melodische lijnen door verschillende stemmen en instrumenten. Halverwege de achttiende eeuw wordt deze componeertechniek van de barok losgelaten en begint een periode waarin de melodielijn belangrijker wordt en de andere instrumenten meer dienen als begeleiding: de stijl die later het classicisme of de klassieke stijl wordt genoemd, waartoe onder anderen componisten als Mozart en Haydn behoren.

‘Al tijdens Bachs leven raakt zijn muziek uit de mode, zijn componeerstijl is niet modern genoeg en zijn werk wordt als achterhaald ervaren’

De andere reden dat de muziek van Bach zo snel in de vergetelheid raakt, is dat hij gebruiksmuziek heeft gecomponeerd, die bedoeld is voor een bepaalde tijd en gelegenheid en niet geschreven is om tijdloos te zijn. Tot het midden van de achttiende eeuw geldt dat eigenlijk voor de meeste muziek. Er wordt in de praktijk aan het hof, in de kerk, thuis of op straat vooral contemporaine muziek gemaakt, waarbij componisten muziek schreven en zelf uitvoerden. Een zelfstandig beroep als componist bestaat als zodanig niet. Een componist is vrijwel altijd ook de uitvoerende musicus, hetzij als instrumentalist hetzij als dirigent (kapelmeester). Na de introductie van de boekdrukkunst worden muziekwerken weliswaar vermenigvuldigd en verspreid en speelt men bij allerlei gelegenheden muziek van vroegere componisten, maar de tendens is toch vooral om eigentijdse muziek te spelen en te zingen. Een zelfstandig concertleven met uitvoeringen in concertzalen komt pas in de negentiende eeuw tot bloei. Vanaf die tijd neemt het aantal uitvoeringen van ‘oude meesters’ toe en ontstaat het begrip ‘klassieke muziek’ zoals we dat nu kennen. ▶

Cor van Leeuwen studeerde muziektheorie aan het conservatorium van Rotterdam en is kerkmusicus, componist en een liefhebber van het werk van J.S. Bach. **Daan van Leeuwen** is redacteur van Kleio.

Linkerpagina: Portret van Johann Sebastian Bach. Gemaakt rond 1870 door Joseph Weger. **Bron:** Bibliotheque Nationale de France. **Boven:** De poort vernoemd naar Mendelssohn in de Thomaskerk in Leipzig.

Links: Titelblad van de *Matthäus-Passion* uit 1908. Bron: C. F. Peters Verlag, Leipzig. Daarnaast: De originele bladmuziek van de *Matthäus-Passion* van Bach. Bron: International Music Score Library Project (IMSLP).

Aan het einde van de achttiende eeuw ontstaat nieuwe belangstelling voor Bachs muziek en begint een kleine groep geïnteresseerden zijn muziek in huiskamerconcerten opnieuw uit te voeren. Mozart en Haydn komen op deze manier met de muziek van Bach in aanraking en laten zich erdoor inspireren. Niet dat zij muziek van Bach gaan uitvoeren, maar ze laten hun eigen werk erdoor beïnvloeden en nemen componeertechnieken en stijlelementen over in hun eigen composities. Een bredere publieke herwaardering volgt aan het begin van de negentiende eeuw, als uitvloeisel van de hang naar het verleden.

bare pogingen worden ondernomen om van het voormalige versnipperde Heilige Roomse Rijk een eenheid te maken. De liberale initiatieven tijdens de restauratie om van het Duitse taalgebied een gecentraliseerde natie staat te maken, worden de kop ingedrukt door de gevestigde orde. Deze edellieden zijn na het verdrijven van Napoleon weer op hun oude plaats gaan zitten en hebben baat bij de zelfstandigheid van de Duitse staten die alleen door een politieke unie aan elkaar verbonden zijn. De soevereine vorsten en de Duitse adel worden aan het begin van de negentiende eeuw weer de politieke spil in het bestuur. De culturele stroming van de romantiek begint hierop een tegengeluid te vormen. De Duitse romantici willen de ‘verbeelding aan de macht’ en proberen de wereld zijn oorspronkelijke glans terug te geven en daarmee de burger uit de sleur te bevrijden, die hem door de Duitse adel weer is opgelegd. Muziek liefhebbers kijken voor het eerst terug in het verleden en in de tijd waarin het Duits nationalisme langzaam opkomt, wordt er publiekelijk nagedacht over het collectieve culturele (muzikale) erfgoed van de Duitsers. Welke elementen uit het Duitse cultuurgebied kunnen nieuw leven worden ingeblazen en worden gero-mantiseerd? Welke muziek uit het rijke Duitse bestaan kan weer glans brengen in de donkere tijd van de politieke achteruitgang, het juk van de standensamenleving en de koude ijzeren periode van de industrialisatie? In de zoektocht naar het muzikale erfgoed van Duitsland wordt er in het

“De Duitse romantici willen de verbeelding aan de macht” en proberen de wereld zijn oorspronkelijke glans terug te geven

Een nieuwe kunststroming doet haar intrede: de vroege romantiek, waarmee het classicisme langzaam verdwijnt. Deze nieuwe visie leidt tot nieuwe compositievormen, grotere werken voor grotere orkesten, nieuwe technieken en modernere muziekinstrumenten, waardoor ook meer klankkleurschakeringen mogelijk worden. Deze ontwikkeling gaat samen met het ontstaan van een zelfstandig muzikaleven buiten kerk en hof, met publieke concerten waar ook muziek van oudere componisten wordt gespeeld. De vroege romantiek valt grofweg in het eerste kwart van de negentiende eeuw en is een overwegend Duitse culturele stroming. Ze ontstaat in een politiek onrustige periode waarin onvrucht-

licht van de romantiek gekeken naar bestaande grootse composities die emotie uitdrukken, fantasievol zijn en inspelen op de thematiek van de nostalgie, liefde, natuur, maar ook het lijden en de melancholie. De werken van een aantal grote componisten uit de achttiende eeuw worden begin negentiende eeuw nieuw leven ingeblazen, zoals die van de bekende en geprezen Oostenrijker Mozart (1756-1791), maar ook van de minder bekende Bach.

Herontdekking van een passie

Het toenemende enthousiasme voor de muziek van Bach bereikt een eerste hoogtepunt in de herontdekking en heruitvoering van Bachs *Matthäus-Passion* in Berlijn in 1829, een eeuw na de eerste uitvoering van het werk. De Joodse componist Felix Mendelssohn (1809-1847) krijgt vier jaar daarvoor van zijn grootmoeder voor het eerst een kopie van de originele partituur van de *Matteüspassie*. Hij is zeer onder de indruk van het werk dat door Bach destijds met veel zorg in rode en zwarte inkt in net schrift is uitgeschreven. Mendelssohn is vooral gecharmeerd van de romantische aspecten van de compositie: de grootse dimensies zoals de tijdspanne en de koor- en orkestbezetting. Daarnaast herkent de romanticus Bachs vermogen om de emoties uit het lijdensverhaal in muziek te vangen en te versterken. De twintigjarige componist wil de *Matteüspassie* graag uitvoeren en bewerkt de compositie om de emoties van het lijden, die Bach in zijn compositie laat horen, nog meer te benadrukken.

Mendelssohn stelt een koor samen van vierhonderd zangers en zangeressen, wat bijna het achtvoudige is van wat Bach ter beschikking had

en voegt orkestbegeleiding toe aan de a capella koren. Hij arrangeert de *Matthäus-Passion* volgens de traditie van de romantiek: groots, emotioneel en dramatisch. De jonge componist verlegt de snelheid naar langzamere tempi, schrapt de derde van de aria's die hij langdradig of overbodig vindt en vervangt het klavecimbel en orgel door een piano, het instrument waar hij zelf van jongs af aan in was onderwezen. Mendelssohn kiest als locatie de *Berliner Singakademie*, een moderne particuliere concertzaal die in 1827 in gebruik is genomen. De bouw van deze zaal past goed in het opkomende concertleven van de negentiende eeuw waarin zelfstandige concertzalen worden gebouwd voor grootse muziekkuitvoeringen. Aan deze concertzaal is een koor verbonden en als de zangers het arrangement van de *Matthäus-Passion* tijdens de repetities horen, zijn zij net als Mendelssohn zeer onder de indruk van de compositie van Bach. Mendelssohn kiest bewust voor een concertzaal en niet voor een (lutherse) kerk om in de context van de liturgie het verhaal van het lijden van Christus te verklanken, zoals de kapelmeester Bach het een eeuw daarvoor bedoeld heeft. Ook wordt die eerste heruitvoering niet volgens Bachs bedoeling op Goede Vrijdag (4 april 1829) ten gehore gebracht maar op 11 maart 1829. Het religieuze karakter is vervangen door een geromantiseerde seculiere uitvoering. De wederopstanding van Bachs passie in het arrangement van de jonge componist en dirigent Mendelssohn wordt een daverend succes. De *Matthäus-Passion* is op de kaart gezet en het talent van Bach wordt herontdekt en gewaardeerd. Er worden vervolgcconcerten in Berlijn gegeven, later in Frankfurt en de jaren daarop ook buiten Duitsland, onder andere in Groot-Brittannië. Het eerste concert in 1829 onder leiding van Mendelssohn blijkt een historisch keerpunt in de waardering van Bach. Andere werken van Bach worden herontdekt, opnieuw als bladmuziek uitgegeven, eindeloos vertolkt en gearrangeerd.

In de eeuw na de herontdekking blijft de visie op de passie onverminderd romantisch. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw ontstaat de behoefte aan een origineler barokgeluid en wordt teruggekeerd naar de vermoedelijke authentieke uitvoeringspraktijk van Bach waar snellere tempi, kleinere koren en barokinstrumenten bij horen. De passie is, anders dan Bach het in zijn tijd bedoeld had, tijdloos geworden. ■

Portret van componist en dirigent Felix Mendelssohn, 1830. Gemaakt door James Warren Child.

Geraadpleegde literatuur

Gardiner, J.E., *Bach* (Londen 2013).

Metzler, J.B., *Deutsche Literaturgeschichte* (Stuttgart 1984).

Unger, M.P., *J.S. Bach's major works for voices and instruments* (Oxford 2005).

Wolff, C., *Johann Sebastian Bach* (New York 2000).